

Dinamica penetrării denarilor romani republicani în Dacia secolelor I î.e.n.—I e.n.

RADU OCHEȘEANU

Prezența denarilor romani republicani în Dacia a stîrnit de timpuriu interesul istoricilor români¹. Primii cercetători ai fenomenului au căutat să ofere o explicație de ordin economic, istoric plauzibilă; prezența pe teritoriul patriei noastre a monedei de argint emisă de Roma republicană fiind considerată și o reflectare pe plan numismatic a pătrunderii primelor elemente de civilizație latină în ținuturile carpato-danubiene². Dar, studiile din ultimele două decenii, renunțînd la absolutizarea mai vechii ipoteze de lucru³, au demonstrat cu pertinentță că, din cauze economice, dar și extraeconomice⁴, complex de păreri mai apropiat de realitatea concretă, moneda Romei a penetrat în spațiul geto-dacic în sume de bani deja constituite pe piețele monetare din lumea greco-romană⁵, compoziția acumulărilor din Dacia fiind prea puțin influențată de redistribuirea numerarului circulat efectiv pe piețele monetare locale; în vreme ce pătrunderile cele mai timpurii nu ar depăși pragul anului 100 î.e.n.⁶, cele mai vechi ascunderi de tezaure, fie datate conform cronologiei lui E.A. Sydenham, fie după datările mai noi propuse de M.H. Crawford, aparțin anilor '70 și '60 ai ultimului veac al erei vechi⁷.

Analiza statistică a celor mai timpurii tezaure îngropate în Dacia, conform datărilor lui M.H. Crawford, grupa Muntenia I pentru anii '70 și respectiv pentru anii '60, grupa Muntenia II, a pus în evidență existența unor trăsături specifice în structura celor două modele matematice, trăsături care au fost interpretate de noi, cu toată puținătatea materialului numismatic studiat, ca reflectînd fără îndoială deosebiri de ordin cronologic⁸. Apoi, prin aplicarea metodelor statistice de cercetare s-a observat că structura depozitelor monetare din Transilvania, care se închid cu monede din anii '50 ai secolului I î.e.n., indică existența unui alt grup de acumulări monetare cu caracteristici cronologice proprii, ceea ce a permis și constituirea unui model Transilvania III⁹. Tot atunci, comparîndu-se structura tezaurelor din grupa Transilvania III cu depozitele monetare încheiate cu emisiuni de la Augustus, s-a mai observat că acumulările monetare din anii '50, '40 și '30 ai ultimului veac al erei păgîne prezintă în compoziția lor, cu preponderență, emisiuni din deceniile anterioare, în vreme ce tezaurele dacice mai noi, ascunse la cumpăna celor două ere, au puține emisiuni cu efigia întîiului împărat roman și conțin predominant emisiuni din anii '50, '40 și '30 ai secolului I î.e.n.¹⁰. Lenta restructurare a numerarului pe piețele monetare care alimentau cu denari Dacia poate fi pentru noi și un prețios indicator în datarea tezaurelor fragmentare aflate la nordul marelui fluviu ce conțin monede romane republicane tîrzii, atribuiindu-le, dat fiind numărul mic de monede augustanee de argint și deci cu șanse sporite de a se împrăști, fără a mai putea fi recuperate, fie epocii contemporane ultimelor decenii de existență a Republicii Romane, fie epocii în care la Roma domnea Augustus¹¹.

În acest studiu ne propunem drept scop analizarea și compararea cifrelor oferite de principalii indicatori statistici ai tezaurelor de denari romani republi-

cani și ai tezaurelor de denari republicani și imperiali, tezaure ascunse în pământul dacic între anii 60 î.e.n. și sfârșitul domniei împăratului Nerva, prețiuă a războaielor de cucerire a Daciei de către Traian. În acest chip vom încerca să evidențiem și cantitativ, fără a mai efectua o analiză statistică de proporțiile celei întreprinse nu de mult, pentru acumulările monetare din primele grupe Muntenia și Oltenia, restructurarea numerarului roman republican din depozitele monetare ce aparțin acestui interval de timp și implicit dinamica penetrării monedei romane de argint în secolele I î.e.n. și I e.n. Ținem să menționăm, neputînd întreprinde în timp util un travaliu de proporțiile retranscrierii lucrării regretatei Mariana Chițescu în sistemul de datări Crawford, efort ce depășește cu mult scopul urmărit în acest studiu, care se dorește doar preliminar, că toate tezaurele analizate au fost datate conform cronologiei Sydenham, utilizată de RRC¹², principala noastră sursă de informare.

Pentru efectuarea analizei statistice am grupat tezaurele pe decenii pentru grupele Dacia III — anii 60—51 î.e.n. (22 tezaure)¹³, Dacia IV — anii 50—41 î.e.n. (22 tezaure)¹⁴, Dacia V — anii 40—31 î.e.n. (11 tezaure)¹⁵ și apoi pe perioade acoperind de două ori mai multe domnii, Dacia VI — Augustus — Tiberius (26 tezaure)¹⁶ și Dacia VII de la Vespasian la Nerva (8 tezaure)¹⁷. În cadrul fiecărui depozit monetar și al modelelor matematice, monedele romane republicane au fost grupate cronologic în patru mari perioade echivalente în timp, fiecare perioadă acoperind un interval de 40 de ani și anume perioada I, anii 190—151 î.e.n., perioada a II-a, anii 150—111 î.e.n., perioada a III-a, anii 110—71 î.e.n. și perioada a IV-a, anii 70—31 î.e.n., iar pentru tezaurele încheiate cu monede imperiale am utilizat două perioade, prima, acoperind domniile lui Augustus și Tiberius, la care au fost adăugate câteva tezaure din vremea lui Caligula, iar cealaltă, domniile împăraților Flavi și ale primului Antonin, Nerva. Datele statistice prezentate în tabel sînt cele esențiale unei analize de acest gen și anume media $\bar{X}$, abaterea standard $AS_{\pm}$ și coeficientul de variație v .

Considerăm că cifrele cuprinse în tabel oferă o imagine clară asupra dinamicii restructurării numerarului roman republican penetrat în Dacia. Astfel, emisiunile care aparțin primelor trei perioade, 190—151 î.e.n., 150—111 î.e.n., 110—71 î.e.n., au o tendință de permanentă scădere. În cazul primei perioade, al cărei material monetar are o contribuție minimă la alcătuirea numerarului, pornind de la un 1,92 oferit de grupa Dacia III, înregistrăm pentru ultima grupă, Dacia VII, un categoric 0. De altfel și valorile ridicate înregistrate de coeficientul de variație, care indică statistic gradul de omogenitate al materialului analizat și care, pentru penultima grupă, Dacia VI, crește pînă la 326%, arată cu prisosință slaba participare a celor mai vechi emisiuni de denari romani republicani la formarea acumulărilor monetare din spațiul carpato-danubian.

La primele trei grupe de tezaure dacice, contemporane cu ultimele decenii de existență a republicii la Roma, mediile înregistrate de denarii celei de-a doua perioade au un grad de reprezentativitate mic, dar încă acceptabil, pentru a scădea o dată cu grupa Dacia VI sub pragul de reprezentativitate, atingînd 8,83, iar în final un sugestiv 3,13. În același timp, coeficientul de variație, care oscilează pentru primele trei grupe în jurul lui 50%, saltă brusc la 67,23 și apoi la 119,61%, ceea ce ne arată că, în numerarul aflat în circulație pe piețele monetare ale primului secol din era nouă, monedele acestei perioade tind să capete un caracter aleatoriu. Emisiunile de denari romani republicani din perioada a III-a, anii 111—71 î.e.n., sînt procentual majoritare în modelele matematice alcătuite pentru grupele Dacia III—VI. Pentru media modelelor, cel mai înalt indice — 73,10 — este înregistrat de grupa Dacia III, urmînd ca în celelalte grupe valoarea acestuia să treacă treptat de la 67,52, 66,29, 41,92 la 24,26. Rolul major al denarilor din perioada a III-a în alcătuirea acumulărilor dacice, contemporane

ultimelor decade de viață ale Republicii Romane, este evidențiat și de procentul relativ scăzut înregistrat de coeficientul de variație cu 9,10, 15,18 și 16,30, ceea ce indică statistic prezența cantitativ constantă pe piețele monetare din sudul Dunării, acolo unde se alcătuiesc sumele de bani ce vor intra ca atare în Dacia, a denarilor bătute de Roma între anii 111-71 î.e.n. În primul secol al imperiului, pentru această categorie de monede, coeficientul de variație crește brusc la 31,45 și apoi la 45,48 o dată cu micșorarea valorii mediei.

Monedele de argint emise între anii 70-31 î.e.n. care au fost încadrate în perioada a IV-a prezintă la început o tendință de ușoară creștere, pornind pentru media modelelor de la un coeficient de 7,88, aflat sub pragul reprezentativității stabilit aleatoriu la 10% și înregistrând apoi pentru grupele următoare Dacia IV și Dacia V coeficienți de 13,89 și 18,69. Tendința de creștere este normală și se poate explica pentru primele trei grupe de acumulări monetare prin adăugarea la fiecare deceniu a noilor emisiuni bătute de monetăria republicană masei de numerar aflat pe piețele monetare din lumea greco-romană. Dar în epoca lui Augustus valoarea coeficientului saltă brusc la 40,02 (și numai pentru monedele republicane la 43,89) și se menține pe total la același nivel cu un 43,72 în cea de-a doua jumătate a secolului I e.n. (dar în realitate, pe ansamblul monedelor republicane, coeficientul crește la 61,48). Pe de altă parte, acest fenomen își află explicațiile în politica deflaționistă inițiată de Augustus pentru însănătoșirea economică a imperiului. Astfel, în tezaurile din Dacia, în vremea dinastiei iulio-claudice, coeficientul de monedă nouă prezent în modelul Dacia VI este de doar 8,44, urmînd, o dată cu dispariția dinastiei, să scadă la 6,83, în vreme ce monedele de mai slabă calitate emise de Flavi și Nerva, conform legii lui Gresham, vor reprezenta un sfert din structura tezaurilor de epocă cu un coeficient de 23,22, deși barbaricum, după cum ne informa Tacitus, preferă monedele bigati.

Nădăjduim ca cercetările viitoare să ofere pentru fluxul neîntrerupt al denarilor Romei în lumea geto-dacică explicații mai circumstanțiate decît am putut oferi noi în această primă și sumară încercare de interpretare statistică a dinamicii penetrației monedei de argint romane republicane și imperiale în Dacia secolelor I î.e.n. — I e.n.

Tabel

DINAMICA PENETRĂRII DENARILOR ROMANI REPUBLICANI ȘI IMPERIALI ÎN DACIA SECOLELOR I î.e.n. — I e.n.

		190-151	150-111	110-71	70-31	31 î.e.n. 37 e.n.	69-98
DACIA III	$\bar{x}$	1,92	17,07	73,10	7,88		
	$AS_{\pm}$	2,62	7,83	6,65	4,98		
	v	136,29	45,86	9,10	63,22		
DACIA IV	$\bar{x}$	0,80	17,76	67,52	13,89		
	$AS_{\pm}$	1,54	9,91	10,25	5,67		
	v	191,91	55,80	15,18	40,84		
DACIA V	$\bar{x}$	0,91	12,64	66,29	18,69		
	$AS_{\pm}$	2,03	6,78	10,80	13,24		
	v	222,64	53,70	16,30	70,84		
DACIA VI	$\bar{x}$	0,41	8,83	41,92	40,02	8,44	
	$AS_{\pm}$	1,36	5,94	13,18	14,12	7,36	
	v	326,00	67,23	31,45	35,27	87,16	
DACIA VII	$\bar{x}$	0	3,13	24,26	43,72	6,83	23,22
	$AS_{\pm}$	0	3,74	11,03	22,47	4,56	19,84
	v	0	119,61	45,48	51,14	66,69	85,42

Note

- ¹ Maria Chițescu, *Numismatic Aspects of the History of the Dacian State. The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman Type*, în „BAR International Series“, 112, 1981, p. 3–4, mai departe, notele 13–17 prescurtat *RRC D*.
- ² Vasile Pârvan, *Dacia, civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*, București, 1957, p. 134 și 147–148; Bucur Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în „Ephemeris Dacoromana“, 1945, X, p. 3–154.
- ³ Pentru ipoteza economică vezi Bucur Mitrea, *op. cit.*, și *Idem, Legături comerciale ale geto-dacilor din Muntenia cu Republica Romană, reflectate în descoperiri monetare*, în „Studii și cercetări de numismatică“, II, 1958, p. 123–138; R. Ocheșeanu, *Un tezaur de denari romani republicani descoperit în apropiere de București. Unele aspecte privind începuturile pătrunderii monedei romane în Cîmpia Română*, în „CAB“, III, 1981, p. 61–62.
- ⁴ Gh. Poenaru-Bordea și Maria Cojocărescu, *Contribuții la circulația monetară în centrul Transilvaniei în secolul I î.e.n. : tezaurul monetar descoperit la Iceland (com. Ernei, jud. Mureș) în „SCN“, VIII, 1984, p. 73–74.*
- ⁵ Gh. Poenaru-Bordea și Onoriu Stoica *Tezaurul de la Breasta și alte descoperiri de denari romani republicani din Oltenia*, în „SCN“, VII, 1980, p. 80; vezi de asemenea și R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 63–64 și R. Ocheșeanu, *Cîteva descoperiri de denari romani republicani în Scythia Minor*, în „Pontica“, XIX, 1986, p. 81.
- ⁶ Maria Chițescu, *op. cit.*, p. 1, iar pentru părerea privind debutul fenomenului către finele secolului II î.e.n. la Bucur Mitrea, *Un nou tezaur de denari romani din timpul republicii descoperit în Oltenia*, în „SCIV“, 21, 3, 1970, p. 435 și urm. și critica greșitei interpretări a histogramelor la R. Ocheșeanu, *op. cit.*, în „CAB“, III, 1981, p. 61.
- ⁷ Maria Chițescu, *op. cit.*, p. 249–250; Gh. Poenaru-Bordea și Ștefan Chițu, *Tezaurul de denari romani republican de la Lunca, orașul Ocnele Mari (jud. Vâlcea)*, în „SCN“, VII, 1980, p. 152; R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 64 și urm., unde fenomenul este explicat cu ajutorul metodelor statistice.
- ⁸ R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 72–73.
- ⁹ Gh. Poenaru-Bordea și Maria Cojocărescu, *op. cit.*, p. 65.
- ¹⁰ R. Ocheșeanu și Gh. Papuc, *Un tezaur de denari din epoca lui Augustus descoperit în Dobrogea*, în „Buletinul societății numismatice române“, 77–79, 131–133, 1983–1985, p. 183.
- ¹¹ Gh. Poenaru-Bordea și Maria Cojocărescu, *op. cit.*, p. 71–72.
- ¹² Maria Chițescu, *op. cit.*, p. 1.
- ¹³ Alungeni, Turia, Covasna, *RRC D*, p. 94–95; Amnaș, Săliște, Sibiu, *RRC D*, p. 95–97; Axente Sever, Sibiu, *RRC D*, p. 107–113; Baziaș, Socol, Caraș-Severin, *RRC D*, p. 114–115; Bonțești, Cîrligele, Vrancea, *RRC D*, p. 117–118; Brîncoveanu, Odobești, Dîmbovița, *RRC D*, p. 124; Buzău, *RRC D*, p. 126–127; Călinești, Teleorman, *RRC D*, p. 130–132; Chițorani, Bucov, Prahova, *RRC D*, p. 139; Curtea de Argeș, Argeș, *RRC D*, p. 151; Dunăreni, Boicea, Dolj, *RRC D*, p. 157–159; Garvăn, Jijia, Tulcea, *RRC D*, p. 169–170; Licuriciu, Teleorman

- RRCD*, p. 208–209; Iclan I, Enești, Mureș, *SCN*, VIII, p. 53–55; Mălreș, Făciu, Alba *RRCD*, p. 213; Mofleni, Craiova, Dolj, *RRCD*, p. 215; Satul Nou, Mișca, Arad, *RRCD*, p. 262–265; Sălașu de Sus, Hunedoara, *RRCD*, p. 265–267; Secusigiu, Arad, *RRCD*, p. 268–269; Someșul Cald, Gilău, Cluj, *RRCD*, p. 273–275; Stăncuța, Brăila, *RRCD*, p. 275–276; Sopot, Dolj, *RRCD*, p. 291.
- ¹⁴ Bîrsa, Arad, *RRCD*, p. 116–117; Bran, Brașov, *RRCD*, p. 120–121; București, *RRCD*, p. 125; Călea, Săcuieni, Bihor, *RRCD*, p. 127–130; Fintinele, Suhaia, Zimnicea, *RRCD*, p. 163–164; Hunedoara, III, Hunedoara, *RRCD*, p. 195–196; Ilieni, Covasna, *RRCD*, p. 197–198; Ișalnița, Craiova, Dolj, *RRCD*, p. 201–204; Locusteni, Dănești, Dolj, *RRCD*, p. 210–212; Nicolae Bălcescu, II, Călmățui, Teleorman, *RRCD*, p. 220–221; Orbeasca de Sus, Orbească, Teleorman, *RRCD*, p. 223–225; Prejmer Brașov, *RRCD*, p. 249–251; Puiești, Vaslui, *RRCD*, p. 252; Roata de Jos, Ilfov, *RRCD*, p. 256–257; Rosești, Sprincenata, Olt, *RRCD*, p. 258; Sălova, II, Dolj, *RRCD*, p. 258–259; Suhaia, II, Teleorman, *RRCD*, p. 280–281; Stupini, Sînmihailu de Cîmpie, Bistrița-Năsăud, *RRCD*, p. 281–283; Țirnavă, Botoroaga, Teleorman, *RRCD*, p. 302–304; Viespești, Sprincenata, Olt, *RRCD*, p. 309–311; Vișina, Nicorești, Galați, *RRCD*, p. 311–314; Vlădeni, Dărmănești, Dimbovița, *RRCD*, p. 314.
- ¹⁵ Apoldu de Sus, Miercurea Sibiului, Sibiu, *RRCD*, p. 98–102; Beclean, Brașov, *RRCD*, p. 115–116; Breasta, Dolj, *RRCD*, p. 121; Cerbal, Hunedoara, *RRCD*, p. 132–135; Fărcașele, I Olt, *RRCD*, p. 159–161; Gura Padini, Orlea, Olt, *RRCD*, p. 183–187; Jegălia, Ialomița *RRCD*, p. 204–207; Lipova, Dolj, *RRCD*, p. 209; Răcătău de Jos, II, Horgești, Bacău, *RRCD*, p. 254–255; Satu Mare, Satu Mare, *RRCD*, p. 260–262; Tulcea, *RRCD*, p. 304–305.
- ¹⁶ Augustin, Ormeniș, Brașov, *RRCD*, p. 102–107 (Caligula); Băița, Hunedoara, *RRCD*, p. 113; Bordești, Vrancea, *RRCD*, p. 118–119; Breaza, Lisa, Brașov, *RRCD*, p. 121–124; Cetățeni Argeș, *RRCD*, p. 135–138; Ciuperceni, Gorj, *RRCD*, p. 139–142; Conțești, Săscut, Bacău *RRCD*, p. 143–145; Cornii de Sus, Tătărași, Bacău, *RRCD*, p. 148–150; Fitionești, Vrancea, *RRCD*, p. 152–163; Fotoș, Ghidfalău, Covasna, *RRCD*, p. 164–169; Gherghina Barboși, Galați, *RRCD*, p. 171–177; Odobești, Vrancea, *RRCD*, p. 222; Pincești, Bacău, *RRCD*, p. 227–230; Plopșor, Sălcuța, Dolj, *RRCD*, p. 231–232; Poiana I, Nicorești, Galați, *RRCD*, p. 233–236; Poiana, IV, *RRCD*, p. 236–237; Poiana, V, *RRCD*, p. 237–240; Poiana, VI, *RRCD*, p. 240–242; Răcătău de Jos, I, Horgești, Bacău, *RRCD*, p. 253–254; Sfintu Gheorghe II, Covasna, *RRCD*, p. 271–272; Strîmbu, Bărbulețu, Dimbovița *RRCD*, p. 276–280; Șeica Mică, Sibiu, *RRCD*, p. 283–289; Șimleu Silvaniei, Sălaj, *RRCD* p. 289–290; Tibru, Cricău, Alba, *RRCD*, p. 292–296; Țirgu Ocna, Bacău, *RRCD*, p. 302; Viile, Ion Corvin, Constanța, *BSNR*, 1983–1985, p. 128–134.
- ¹⁷ Bozieni, Neamț, *RRCD*, p. 119–120; Bujoru, Virvoru de Jos, Dolj, *RRCD*, p. 125–126; Covasna, *RRCD*, p. 150; Diaconi, Galați, *RRCD*, p. 153–155; Dobîrca, Alba, *RRCD*, p. 155–156; Hațeg, Hunedoara, *RRCD*, p. 187; Hunedoara, II, Hunedoara, *RRCD*, p. 194–196; Turburea, Gorj, *RRCD*, p. 232–233.

La dynamique de la pénétration des deniers romains républicains en Dacie aux Ier siècle av. n.é. — Ier siècle de n.é.

RÉSUMÉ

RADU OCHEȘEANU

L'auteur présente et compare les valeurs des principaux indices calculés pour les trésors de deniers romains républicains et les trésors de deniers romains républicains et impériaux enfouis en Dacie depuis 60 av. n.é. jusqu'à la fin du règne de Nerva, à la veille de la conquête de Trajan. Les données enregistrées offrent une image nette de la dynamique de la restructuration du numéraire républicain sur le marché dacique.

Les trésors analysés ont été groupés (suivant la chronologie de Sydenham) par décennies — les groupes de Dacia III (60—51 av. n.é.; 22 trésors), Dacia IV (50—41 av. n.é.; 22 trésors) et Dacia V (41—31 av. n.é.; 11 trésors) — et puis par étapes — Dacia VI (Auguste — Tibère; 26 trésors) et Dacia VII (Vespasien — Nerva; 8 trésors). Dans chaque trésor on a groupé aussi les monnaies romaines républicaines dans quatre périodes à 40 ans (I 190—151 av. n.é.; II 150—111 av. n.é.; III 110—71 av. n.é.; IV 70—31 av. n.é.) et celles impériales dans deux périodes (Auguste — Tibère et Vespasien — Nerva).

La présence des émissions des années 190—71 av. n.é. a la tendance de diminuer constamment. En même temps celle des deniers des années 70—31 av. n.é. présente une légère hausse au début, puis le coefficient augmente brusquement à l'époque d'Auguste à un niveau qui se maintient jusqu'à Nerva. En ce qui concerne les monnaies impériales, par suite de la politique déflationniste initiée par Auguste, les émissions de la dynastie julio-claudienne offrent un coefficient au dessous de 10 pourcents, tandis que les monnaies des Flaviens et de Nerva représentent un quart dans la structure des trésors de l'époque.